

KAMARÁS István
Olvasásügy / Kamarás István. –
Iskolakultúra :
Pécs, 2005. – 180 p.
(Iskolakultúra-könyvek ; 25. ;
ISSN 1586-202X)
ISBN 963 217 789 4

Tanulmányok az olvasásról

Mottó:

Az értelmezés mindig önmagunk megértése is.

(H. G. Gadamer)

Az 1998-ban induló „Iskolakultúra-könyvek” sorozat nyitó darabja egy ugyancsak Kamarás István által jegyzett mű volt (*Krisnások Magyarországon*). A most bemutatásra kerülő 25. kötet három jól elkülönített fejezete különböző tudományterületek (az olvasástörténet, az olvasásszociológia és olvasáselmélet) témaköréből válogatott a szerző tollából korábban már megjelent tanulmányok közül.

Az olvasástörténeti kérdésekkel foglalkozó első fejezet 1980-ban napvilágot látott kissé provokatív című „*Értékes-e a deviáns?*” címmel közölt, a kérdést feltevő által tudatosan vállalt „ideologikus jellegű” elemzés pontosan tisztázza az adott korszak domináló értékrendjének vonatkoztatási pontjaitól eltérő fogalmat.

A '60-as, '70-es évek elejéről, közepéről és végéről jól körülhatárolható rétegek és csoportok, ún. deviáns góccok idézhetők fel egy képzeletbeli térképen, melynek segítségével megfigyelhető, hogyan változott az egyes művészeti jelenségek esztétikai értékének megítélése. A hivatalos integrálás során – politikummal ellátott „érték-kijelölőktől” támogatottan – a „tiltott” státusból a „fogcsikorgatva túrt” státusba kerülés, vagy a „túrt” státusból az „óvatosan támogatott” státusba kerülés pregnáns példái valamennyi művészeti ágban nyomon követhetőek.

Jól rekonstruálható, hogy a '70-es évektől az egyes értékek kiválasztásának, illetőleg fogyasztásának tömegessé válásában döntő szerepet játszottak a direkt politikai agitáció mellett, vagy attól függetlenül érvényesülő propagandisztikus törekvésekkel átitatott vetélkedők és pályázatok. Ezzel a jelenséggel párhuzamosan egy viszonylag szélesebb körű társadalmi nyilvánosság – a gyorsan terjedő tömegkommunikáció (elsősorban a televíziózás) „áttételes megnyilvánulásai” révén – kapcsolódhatott be a különböző művelődési tevékenységekbe.

Az új közönség tevékeny megjelenését értelmezésbeli sokszólamúság, illetőleg az egyes művek kizárólagos értelmezésbeli kisajátításának igénye jellemezte. Az értékek deviációjának vál-

tozásait, társadalmi-közgondolkodásbeli megítéltetését példák sora tükrözi.

A „*Mindig van remény*” (*Lenyomat a hetvenes évekből*) címmel még 1993-ban mintegy tanmeseként papírra vetett – egykori „szocialista jellegű” irodalmi ízlésvilágot, s különféle olvasói befogadást rögzítő, rövid olvasásszociológusi – eszmefuttatás közrebocsátása több mint egy évtizeddel később olvasva sem veszített Örkény István szellemiségét megidéző fanyar ízéből, és „csemegeként szolgál” az ezután következő nagyobb lélegzetű írásmű előtt.

2003-ban – neves szerzőtárs, *Katsányi Sándor* közreműködésével – látott napvilágot az „*Irodalomközvetítés az 1950-80-as évek olvasómozgalmaiban*” c. tanulmány.

Az alkotók kíváncsisága elsősorban arra irányult, hogy a felülről vezérelt olvasómozgalmi megmozdulások mennyiben jelenthettek lehetőséget (keretet, védelmet) további, esetlegesen alternatív, vagy a hivatalosan deklarált fő célhoz képest ellentétes értelmű irodalomközvetítési tevékenység megvalósításához. (Vajon mennyiben került előtérbe a homo politicus érvényesítésének eszméje mellett a homo aestheticus nevelésének elve?)

A felsőbb utasításra kijelölt könyvek népszerűsítését célzó kezdetek után az 1955-ben induló József Attila olvasómozgalomban a fiatal olvasók táborának növelése érdekében – a versenyszerű feltételekkel történő részvétel mellett – az egyéni olvasás került előtérbe. Figyelemreméltó, hogy a nem túlságosan vonzó ajánló jegyzék ellenére – az elsősorban könyvtárak által felkarolt mozgalom – több tízezres nagyságrendű olvasói kört mozgató meg.

1956-ban azonban – a politikai mozgásoknak köszönhetően – az ifjúságot megszólítani kívánó pártos irodalomra támaszkodó mozgalom irodalomjegyzéke jelentősen bővült. A forradalom előtti történelmi pillanatban a „felülről” érkező bírálat a merev, kötött ajánlásokat tartalmazó „irányított olvasás” gyakorlata helyett a kötelező jelleg eltörlését és a szabad választás

lehetőségét szorgalmazta.

Az 1960-as évek második felének olvasómozgalmi szakítottak az olvasást népszerűsítő korábbi szervezeti struktúrával és kampánnyal. Differenciáltabb keretek között, egy-egy meghatározott társadalmi réteget megcélzó művek szűkebb körét ajánló, esetleg tematikus válogatással élő pályázati, illetőleg versenyformát kialakítva törekedtek az irodalom népszerűsítésére.

A 60-as évek végén kibontakozó, az Írószövetség által is támogatott „Olvasó népért mozgalom” a társadalmi erőforrások mozgósításával (a könyvtári ellátottság és az irodalomtanítás hatékonyságának növelésével) kívánta növelni az olvasás iránti érdeklődést.

Egyre nyilvánvalóbbá vált az olvasómozgalom szervezésében döntő szerepet vállaló könyvtárak számára olvasószolgálati, olvasásnevelési, ízlésfejlesztési és irodalomközvetítési feladataik megújításának szükségessége.

Az 1970-es években virágkorukat élő, „népfrontos” jellegű országos társadalmi szervezetek – szinte kötelező érvényű népszerűsítő tevékenységük mellett – csupán keretprogramokat kínáltak, s a helyi kezdeményezőkre bízta azok kitöltését. (Mindezek mellett elgondolkodtató, hogy a Hazafias Népfront olvasási programja az elsősorban társadalmi problémákat feszegető, morális elkötelezettségű irodalmi alkotások felvállalása ellenére sem vált túl sikeressé.)

A mennyiségi eredményektől áthatott, ugyanakkor formai és tartalmi megújulást is hozó hetvenes évek lendülete már kimerülőben volt, a '80-as évekre pedig elkerülhetlenné vált a mozgalom végjátéka.

Az olvasómozgalom társadalmi-politikai jellege több mint négy évtizedes története során jól meghatározható ívet írt le. Indulásakor tevékenysége diktatórikus szellemű propagandára korlátozódhatott csupán. A történeti-politikai háttér változásával pedig egy általános értelemben vett humánus elkötelezettség lett a

domináns. Ugyanakkor az olvasómozgalmakat addig hivatalosan kezdeményező intézmények a '80-as évek közepén már nem tartották szükségesnek a közvetlen politikai szempontokat mellőző szerveződések támogatását.

Ebben az időben, amikor alapjaiban kérdőjeleződött meg az olvasómozgalom kialakult formáinak létjogosultsága – a művelődéspolitikai, a könyvtáros szakma és az olvasásszociológia elismert képviselői vonták meg annak mérlegét. Messze ható következtetések napjainkig is érvényesek. Mindenekelőtt megállapítást nyert, hogy az olvasási igények elsősorban mennyiségi növelését célzó olvasómozgalmak népszerűsítése helyett a közművelődés társadalmi mozgalommá alakítása segíthet az értékek közötti eligazodásban, a választásban, a (könyv)kultúra egyre szélesebb körű elterjedésében. Egy radikálisabb szakmai vélekedés az olvasómozgalmakat áltevékenységnek és pótcselekvésnek nevezi, amelyek nem tényleges társadalmi-egyéni igényeken és érdekeken alapulnak.

E tanulmány másik szerzője, – a korszak tevékeny szem- és fültanúja, – Kamarás István a „felülről szervezett mozgalom helyére” már akkor a civill jellegű, nagy társadalmi nyilvánosságot képviselő, hatékony információcserét lebonyolító fórum létrejöttének fontosságát hangsúlyozta. Ugyanakkor feltétlenül említésre méltó eredménye a korszaknak: az olvasásügyet megfelelően ösztönző, már meglévő könyvtári kisközösségek egy részének megerősödése.

Egy 3 évvel ezelőtti visszatekintés mintegy a téma lezárásaként megállapítja, hogy egyrészt egy szűkebb, másodlagos szocializációt átélő réteg esetében az olvasómozgalmak egyfajta keretet, feltételt, sőt katalizátort jelentettek. Mindezek mellett pedig az egyre inkább légüres térbe kerülő irodalomközvetítés erősítette a 70-es -80-as években egyre terjedő teljesítmény- és haszonelvű szemléletet is. Tény, hogy a „megnövekedő szabadságtér nem generált” automatikusan több olvasót. (Sőt, az irodalom-

olvasás mennyiségi és minőségi mutatói immár két évtizede csökkenő tendenciát mutatnak.) Az ún. minőségi olvasás felé vezető perspektívaként az erővonalak kettős elkötelezettség mentén haladhatnának. Mindenekelőtt az információs társadalom szellemében újjászülető közművelődési könyvtárak felé megkérdőjelezhetetlen elvárás-ként jelentkezik az intézményi hitelesség társadalmi igénye. S ezen túlmenően a könyvtári közösségek, mint értékközvetítő értelmiségi csoportok számára elengedhetetlen emberi-szakmai követelmény saját illetékességük reprezentálása is.

Az „*Olvasásszociológia*” címmel jelzett gondolati egység öt különböző, egymáshoz laza szálakkal kapcsolódó témakört jár körül.

A két évtizede megjelent és szintén több alfejezetre tagolt „*Az olvasáskutatás társadalmi viszhangja Magyarországon*” című összeállítás előljáróban az olvasáskutatás hazai megbecsülésének, átfogó értékelésének és intézményi háttérének ellentmondásaival foglalkozik.

Egyrészt a diktatórikus művelődéspolitikai irányítás (pl. a tankönyvet monopolizáló oktatásügy) sokszor szorította háttérbe az olvasáskutatás vizsgálatait és következtetéseit, másrészt nemegyszer – különböző társadalmi szervezetekkel együtt – kikérte véleményét. (Más kérdés, hogy döntéseinél nem mindig vette figyelembe azt.)

Elgondolkodtató, hogy a könyvkiadás és könyvterjesztés irányítása a 80-as évek közepéig feltűnő módon negligálta az olvasáskutatók (különösen az irodalmi olvasottsággal és ízléssel foglalkozó) megállapításait. Kedvező fejleményként volt viszont értékelhető a fent említett szakterületeken belüli, kutatók által készített „olvasás-térképek” szélesebb körű felhasználása.

Örvendetes ellenpéldaként a társadalomtudomány művelőinek egy része (elsősorban szociológusok) egyre nagyobb várakozással fordultak a biblioterápiával, olvasáspedagógiával és olvasáslélektannal is foglalkozó, mentál-

higiénét is segíthető olvasáskutatás felé.

A könyvtárügy és az olvasásügy kapcsolatáról elmondható, hogy a könyvtáros-társadalom elsősorban a „publikum” szerepét töltötte be, s csak másodsorban volt felhasználója a kutatási eredményeknek. Az egyetemi szintű könyvtárosképzés olvasásismeretre irányuló stúdiuumainak hiányosságait jól ellensúlyozhatták a szakmai továbbképzések szemléletformáló és tájékoztató útmutatói.

A könyvtárügy olvasáskutatói műhelyének számító Könyvtártudományi és Módszertani Központ olvasáskutatói osztályán sokféle kutatással foglalkoztak a kutatók, szaktanácsadói tevékenységüket sokféle társadalmi körből vették igénybe.

A konklúzió örömteljes: az olvasáskutatás a 80-as évek közepére kivívta helyét és szerepét a magyar művelődés történetében.

„A magyarországi irodalomolvasás alakulása a politikai rendszerváltás után” címmel 1996-ban megjelent eszme-futtatás elején Kamarás Gereben Ferenc két esztendővel korábbi megállapításait erősíti meg. A rendszerváltást követő fél évtizedben folytatódott a már 5–10 évvel azelőtt megkezdődött folyamat, mely szerint romlottak az (irodalom)olvasás pozíciói; a magyar olvasók kevesebben, kevesebbet és gyengébb minőségűt olvasnak. Miközben a rendszerváltás utáni tökehiányos és alulfejlesztett infrastruktúrájú könyvkereskedelem – a központi engedélyezés kiiktatása révén – szélesebb választékot kínál, ezzel párhuzamosan az egyenetlen színvonalú könyvkiadás melletti könyvterjesztés kulturáltságának felemássága is „színezi” a könyvszakma amúgy sem rózsás helyzetét. Ellentmondásos helyzetnek tűnhet, hogy az egyre dráguló könyvárak ellenére sem javulnak az olvasás mint minőségi szellemi tevékenység pozíciói.

A kulturális közszolgáltatást végző, elsősorban felhasználói igényekre orientált könyvtár, s a könyvkereskedelem is – mindegyik mint irodalomközvetítő intézmény, kínálatuk ter-

jedelme és struktúrája révén – jelentősen motiválhatják az olvasót. Azonban a tájékozódást, a befogadást segítő, mindezeket jelentősen befolyásoló, segédeszközökkel (katalógus, ajánló bibliográfia stb.) élő közvetítő szakemberek előtt komoly dilemma a közvetített művészi érték és az olvasó érdekeinek, személyes szabadságának egyidejű képviselése.

A legjelentősebb olvasási motivációnak esetleges egzisztenciális érdekeltségünk tekinthető, ha egy adott mű elolvasása révén „életbe vágó” kérdésben várunk lelki segítségnyújtást. A politikai fordulatváltás óta az irodalomolvasás ritkábban jelenik meg ebben a formában, s egyre gyakrabban kapcsolódik, vagy éppen nem kapcsolódik (!) partikulárisabb érdekekhez.

Kiemelendő, hogy irodalmon kívüli motivációként az irodalmi olvasmány komoly szerepet vállalhat a mindennapi élet pragmatikus szférájában is. Ez pedig visszaható ereje révén befolyásolhatja az olvasást, mint a szellemi iránytű kiválasztásakor megnyilvánuló tevékeny folyamatot. Az irodalom segíthet a mindennapi élet rutinjának kialakításában és a tágabb értelmű szocializációban (emberismeret, kapcsolatteremtés, konfliktuskezelés). Ettől függetlenül az irodalom „polifon” motiváltóságának (praktikum, kellemesség, metafizika) szerepe az utóbbi időben folyamatosan csökkenő tendenciát mutat.

Megfigyelhető tény, hogy egyes referenciaszemélyek, illetőleg referenciacsoportok nagy mértékben befolyásolhatják olvasmányválasztásainkat, valamint azok további alakulását.

Az irodalomolvasói beállítódást döntő módon meghatározó esztétikai érzék, az ízlés, az olvasottság, az irodalmi nyelvek ismerete, s nem utolsósorban az olvasói stratégia (mint tudatos olvasói magatartás) lehetséges együttesével szemben – az ún. Fahrenheit-effektust mellőző rendszerváltás után – nem áll direkt módon megnyilvánuló politikai hatalom. *Monostori Imre* 10 évvel ezelőtti helyzetjelentése szerint az értékátrendeződési folyamat fő iránya az anya-

gi javak és a politikai hatalom megszerzése, még szegények és a hatalom nélküliek körében is. (A kortárs szemlélő bizonyíthatja, hogy a 21. század elején pedig még nagyobb hangsúllyal jelenik meg a társadalmi gyakorlatban a kézzelfogható, az azonnal felhasználható anyagok iránti kereslet.)

Nagy Attila meghatározása szerint „a politikai szélsőségek és a növekvő médiamanipulációval szemben” csak az „organikus értelmiségek segítségével közvetített kulturális tradíció adhat belső biztosítékokat.” A szerző hozzáfűzi: az olvasási folyamat megtarthatóságát feltételezi a társadalmi nyilvánosság megfelelő szinterein megnyilvánuló polgári gondolkodásra jellemző szelekció, az újraértelmezés és a tanulási folyamat megújulása is.

A fejezet harmadik, 1998-ból származó tanulmánya Bulgakov: Mester és Margarita c. regényének az 1970-es és az 1990-es években végzett hatás- és befogadásvizsgálatok általános jellemzőit osztja meg az érdeklődővel.

Az egykoron a hatalom által megtúrt regény olvasottsága a '80-as években érte el csúcspontját Magyarországon. A regény későbbi társadalmi fogadtatását azonban döntően befolyásolta a politikai rendszerváltással együtt járó, a történelmi-társadalmi összefüggések megítélését lehetővé tevő szabadabb rálátás. Ennek következtében már sem a szovjet típusú szocializmus, sem a transzcendencia témaköre nem szerepelt tabuként. S mivel az elmúlt évtizedben általában véve romlottak az irodalomolvasás mutatói, megszűnt a regény újdonsága és a tiltott gyümölcs varázsa is.

A „*Hogyan fogadják és értelmezik a mai középiskolások a Mester és Margaritát?*” kérdésre 1994-ben az érintett korosztály szembetűnően többfelét választott a felkínált – a korábbiakhoz képest motívumokban gazdagabb, de egyben ellentmondásosabb – értelmezések közül. A regény racionális-társadalmi és egyúttal filozófáló-spirituális megközelítésének, illetőleg ezek összekapcsolódásának felismerése

révén kevesebb volt a sommás, ún. „egydimenziós” értelmezés.

A vallásos diákok befogadói viselkedését 1978-ban és 1994-ben is tanulmányozó szerző másfél évtizeddel ezelőtti diagnózisa, mely szerint a vallásosság lehet fékező és serkentő is, az 1994-es mintán is igazolódott. Az „*És 15 év múlva?*” címmel jelzett fejezet kiegészítő szempontokkal ismertet meg egy esetlegesen újonnan végzendő felmérés esetén.

Az 1987-ben, „két korszak határán” megjelenő, a demokratizálódás, és a kommercializálódás összefüggéseit vizsgáló, utólag is rendkívül megfontolandó tanulmányokkal szolgáló írás mindenekelőtt háromféle kommercializálódást határol el egymástól. „Semleges” szociológiai értelmezés szerint a kommercializmus a társadalom egyik alrendszerének, a kultúrának egy bizonyos szerveződési és működési típusát jelenti, amelyben a termelés és terjesztés egyik motiváló ereje a piaci nyereség. A szerző rámutat: a kultúra piacon történő hozzáférhetősége történeti fejlődés következménye, közgazdasági, politikai és kulturális vívmány, a demokratizálódás egyik jele. A társadalom igényei a konszolidáció évtizedeiben elsősorban új (réteg) keresletek formájában jelentkeztek (pl. történelmi emlékiratok, dokumentum- és tényregény, bibliofil kiadványok stb.). Ebben az értelemben a kommercializálódás a kultúra társadalmisításának egyik fajtájaként hozzájárul a kulturális és ideológiai monopóliumok megtöréséhez. Ezen túlmenően jelölheti a kommersz a népszerűt, a szórakoztatót, a tömegek által kedveltet. Ez a kifejezés leggyakrabban negatív értékhangsúlyos értelemben használatos – mint a kereskedelmi haszon előtérbe kerülése, mint a többre hivatott művészi értékek üzleti érdekből való lealacsonyítása.

A kommercializálódás és demokratizálódás kérdésének vizsgálatakor napjainkat is érintően kardinális problémaként vetődnek fel a következők: a világkultúra mércéjével nézve

mennyire demokratikusak a mi közművelődési viszonyaink? Milyen az egyén szabadságának és közösségi integrációjának foka? Eléggé differenciált-e a nyilvánosság? Eléggé civilizált-e és kulturált-e az életmód?

Az értéktiszteletről és a kulturális önmozgásról szólva a '80-as évek végének egyik mérvadóan elfogadott álláspontja alapján a lehetséges kiutat az erőteljes állami jelenlét, az alkotói felelősség és a közművelődés fokozottabb társadalmasítása jelentheti. (Tehát a demokratizálódás ebben a folyamatban ok és okozat.) Amennyiben a társadalmi szükségleteknek és igényeknek nem alakulnak ki a saját érdekképviselői intézményei, prognosztizálhatóan uralkodóvá válhat az ökológia. Ezzel szemben az együttműködő alrendszerek, önkormányzatok, helyi közösségek tagjaiként „az egyén (megvédve nemcsak a negatív jelentésű kommercializálódástól, de az elidegenedett hatalom packázásától is) közvetlen szereplőjévé válhat annak a társasjátéknak, amelynek címe értékek létrehozása, közvetítése és befogadása.”

A fejezetet lezáró 2002-ben megjelent *Harry Potter-jelenséget* vizsgáló elemzés Rowling kötetének egyházi jellegű (nemzetközi és hazai viszonylatban is jelentős) sajtóvisszhangja alapján nyújt áttekintést. A tipikusan a tömegkultúra megnyilvánulásaként kedvelt sorozat népszerűsége a tizenévesek körében abban rejlik, hogy – többek között – segít az ideál- és kalandkeresésben, s a metafizikai feszültség oldásában is. „Az élménykultúra csúcsteljesítményeként minősített *szupersikerkönyvek* esztétikai és erkölcsi értékeket tekintve hogyan minősíthetők?” – alapkérdése mellett a szerző a következő témaköröket járja körül: A Harry Potter-jelenség mint a szekularizált világ ellenvilága; Mesebeli és valóságos boszorkányok; Hazai keresztények magánvéleményei; Félig hivatalos keresztény megnyilatkozások.

Összegzésként megállapítható, hogy a hazai és nyugati vallásos reagálásokban több lényeges

különbség regisztrálható. Nyugaton sokkal jobban ismerik az egész jelenséget. Nincs eltérés az elítélés élességében, de Magyarországon – az internetet kivéve – nem tapasztalható a pro és kontra véleményeknek az egyházi sajtóban és a tömegkommunikációban való ütköztetése. A hazai keresztény társadalom jelentős részére jellemző valamiféle kettős vallási tudat (okkultizmus, ezotéria stb.) Azonban ez nem áll okozati viszonyban a Harry Potter-jelenséggel. A hazai vizsgálódásból az is egyértelműen kiderül, hogy a keresztény szülők, hitoktatók, lelkészek, pedagógusok – meglepő módon – milyen keveset tudnak mind általában a gyermeki irodalomról, az olvasmánykínálatról, mind pedig a rájuk bízott olvasmány- és filmélményeiről.

A kötet utolsó nagy egysége (*Olvasáselmélet*) két fontos írást tartalmaz. Az első 2003-ban „*Recepcióelméletek és befogadásvizsgálatok szembesítése*” címen látott napvilágot. A neves hazai és nemzetközi szerzőket egyaránt felvonultató háttéranyag véleményeket ütköztető szellemi kincsesbánya.

Kamarás István rávilágít: a „mindenható mű” és a „mindenható olvasó” viszonyának jó néhány modellje nem igen illeszthető rá az eddigi empirikus irodalomszociológiai befogadásvizsgálatok tényanyagára. Így pl. a „mindenható mű” modellje szerint a valóságban, az érzékelésben és az irodalmi műben analóg rend van, és az irodalmi mű egy-egy megfelelést állít elénk végleges jelentéssel. (Eszert csak azért létezik többféle értelmezés, mert az olvasók egy része rosszul olvas, helytelenül értelmez.) Azonban – a különböző szakemberek által egyaránt megfelelőnek tartott különböző olvasatok sokfélesége révén – cáfolódnak látszik a „mindenható művel” jellemezhető álláspont. Úgy tűnik, sokkal inkább megfeleltethetőek az empirikus recepciókutatók eredményeinek a „mindenható olvasó” modelljei. A mű és a befogadó kapcsolatában az irodalmi szövegben semmi nincs rögzítve, minden az olvasón

múlik. A műalkotások „programja” nem jelent szigorúan előírt műveleteket, a műalkotás mint feladat a befogadó mozgósítható tudását csak mérsékelten irányítja és korlátozza.

Hermeneutikai jellegű kérdés, mivel magyarázható az a tény, hogy eltérő társadalmi helyzetű, ízlésű és értékrendű olvasók hasonlóképpen reagálnak egy műre? Szociológiai magyarázat szerint „a hasonlóan” olvasók azonos kultúrában, azonos hagyományban élve nagyjából egy nyelvet beszélnek. Az empirikus befogadás-vizsgálatok tükrében úgy tűnik, hogy a mű az olvasókkal való párbeszédben születik, újra meg újra. Az olvasatokat – a szerzővel társszerzőségben – létrehozó olvasó pedig jelentős mértékben éppen előző olvasmányai által születik és érik egyre kompetensebb olvasóvá.

„Mennyire kötött és mennyire szabad az olvasó, aki kutat, viszonyt létesít és képzeletével kiegészít, vagy éppen beteljesít?” *Jean-Paul Sartre* válasza szerint az olvasó alkotva feltár, s az író által irányítva alkot. A tranzakcionizmus alapján a betű az olvasóhoz való viszonyban válik szöveggé, s az olvasó a szöveghez való viszonyában válik olvasóvá. Ebben a modellben a szöveg és olvasó egymást alakítják, egymás produktumai.

Ezt a gondolatsort teljesíti ki a Scholes-féle meghatározás a kezdeményező és kreatív olvasóról, mely szerint az olvasó az adott szövegen kívül maradván mindig előző olvasmányai szövegrendszerét felhasználva olvas, amelyben „nemcsak az előzőleg olvasott szövegek kontextusa veszi körül (és segíti, vagy éppen gátolja az adott olvasmány befogadásában), hanem különböző kontextusok kontextusa” (kulturális-kommunikációs konvenció, szituációs kontextus – olvasói szándék és perspektíva –, személyes kontextus (olvasói tudás, beállítottság).

Hans Robert Jauss elképzelése a dialógust és az ezt körülölelő történeti-kulturális horizont fontos szerepét helyezi előtérbe. A modell kulcsfogalma a horizontváltás, melynek

iránya a szűkebbtől és meghatározatlanabbtól a tágabb és általánosabb felé mutat. Nem szabad az értelmező saját horizontjának az értelmezendőhöz asszimilálódni, mert az az értelem, amelyet a távoli szöveg visszanyerhet, nem egyedül saját horizontjának implikációiból bontakozik ki, hanem ugyanilyen mértékben az értelmező tapasztalatának későbbi horizontjából.

Azonban az olvasás gyakorlatában rendszeresen előfordul, hogy az olvasó túl közel kerül a műhöz, s horizontja beleolvad a mű horizontjába. De előfordul az ellenkezője is, túlságosan távol marad a műtől, s így saját horizontja révén választja el magát a művet. Mivel egy szöveg csak a kérdező számára válhat kérdéssé, a dialógusra képtelen olvasók egy része nem kérdez, hanem állít, (a szerző szájába adva a megfelelő választ), másik része pedig memorizálja, megismétli a műalkotás kiragadott részleteit.

Tverdota György úgy véli, a kultikus befogadóra inkább illik a monologikus, mint a dialogikus erős olvasás, hiszen a kultikus olvasatokat erős előfeltevések irányítják. A kultikus olvasó probléma nélkülinek, „közeli”-nek érzi a befogadás tárgyát.

A jaussi gondolat alapján megkülönböztetendő a szöveg-olvasó viszony két oldala, a hatás és a recepció. Előbbi az érték-konkretizációnak a szöveg által, az utóbbi pedig a befogadó által meghatározott eleme.

Véres András empirikus kutatásai során kifejtett kritikus megjegyzései arra irányultak, hogy a hermeneutikai irányzatok nem hoztak kiemelkedő fordulatot az olvasó jelentőségének átértelmezésében. Ugyanis azok programja nem annyira a művek és az olvasók, mint inkább a művek egymás közötti dialógusát hangsúlyozzák.

Paul Ricoeur szerint a szöveg felhívó struktúrája az individuális olvasási folyamaton keresztül tárul fel, s az olvasó olyan mértékben válik kompetens olvasóvá, amilyen mértékben

részesül a társadalmi elvárásokból. A jó olvasás egyszerre enged bizonyos mértékű illúziót és elfogadja az értelem által előállított cáfolatot. Ha az olvasó a műtől megfelelő távolságban foglal helyet, az illúzió felváltva lesz ellenállhatatlan és elviselhetetlen. Tehát az illúzió elfogadása és cáfolata a befogadás azonos mértékben fontos feltétele.

Olvasáslélektani evidencia, hogy az irodalmi mű befogadása többlet-erőfeszítést kíván, s ez nagyban hozzájárul önmagunk felépítéséhez is. Az értelmezés pedig egyúttal önértelmezés is. A személy identitásának és moralitásának egyaránt feltétele az, hogy életeseményeinket egységes narratívában tudjuk elhelyezni. Az ebben segítő irodalom érzékletesen megjelölt példákat kínál arra, hogyan lehet egészen eltérő mozzanatokot egységben látni. Az olvasói beállítódást és stratégiát alakító tényezők – többek között – a társadalmi, gazdasági és kulturális helyzet, az intellektuális felkészültség, (irodalmi olvasottság, ezen belül is különböző irodalmi nyelvek és konvenciók ismerete), az életmód, az értékrend. Meghatározó pont a nemzedékhez tartozás, a referencia személyek és csoportok. *E. H. Erikson* az érett felnőttkorra teszi az egészben látás és az elfogadás kifejllett képességét. Az emberi identitás történetének szakaszai és „olvasástörténetük” alakulása között nagymérvű párhuzamosság feltételezhető.

„Az újraolvasás a recepcióelméletben és az empirikus vizsgálatok tükrében” címmel jelzett alfejezet aláhúzza, hogy az empirikus befogadásvizsgálatot végző számára a legnagyobb kihívás a hermeneutikai folyamat egymás után következő szakaszainak: a megértésnek, az értelmezésnek és az alkalmazásnak a megkülönböztetése.

Jauss szerint a szövegnek mint partitúrának az érzékelése, észlelése és megértése történik. Az újraolvasásban sorra kerülő reflektáló értelmezés csak olyan jelentéseket konkretizálhat, melyek az első olvasás horizontjában

lehetőségként adódtak. Az így nyert tapasztalat válik az újraolvasás kiindulópontjává, amely alapjává lesz az olvasottak alkalmazásának.

Érdekességként megemlítendő, hogy *Halász László* saját, középiskolás korosztályt megcélzó befogadáslélektani vizsgálata (1996) alapján úgy tűnt, hogy az újraolvasásnak csekély volt a pozitív következménye, mert az nem járult hozzá nagyobb mértékben sem a szövegek jobb felidezéséhez, sem pedig azok jobb megértéséhez.

Ennek nem mond ellent a szerző azon tapasztalata, mely szerint a műalkotás által szerzett befogadói és újraolvasói öröm inkább azok számára adatik meg, akik az átlagosnál nagyobb esztétikai érzékenységgel és szélesebb irodalmi konvencióismerettel rendelkeznek.

Az érdekesítő kötet utolsó tanulmánya a 2003-ban publikált „*Regényolvasatok az 1960-70-es évek és az ezredforduló irodalmi élményvilágában*” címmel képzeletbeli irodalmi kaulauként emlékeztet arra, hogy az irodalmi élményvilág az olvasó olvasástörténetének egymásra rakódó történéseiből épül fel (mint ízlésének, értékítéletének vonatkoztatási pontjai). A keveset és kevésbé értékeset olvasók jelentős része hosszú időn át nagyjából ugyanazt olvasa, alig próbálkozik újfajta olvasmányokkal, szerzőkkel és jóval kevésbé vállalkozik kockázatos szellemi kalandokra, mint a sokat és sokfelét olvasók. Jóval többet árulnak el az irodalmi élményvilágról a legkedvesebb és legnagyobb hatású olvasmányok. Ugyanis ezek lassabban cserélődnek és ezért az élményvilágnak mind az állandóságát, mind pedig változását jobban érzékeltetik a „leg”-ek. Az egyes művek befogadásának vizsgálata is sokat elárulhat az élményvilág finom struktúrájáról, aktuális működéséről.

A 60-as évek végén végzett élményvilág-vizsgálat többé-kevésbé megpróbálta egyszerre tükrözni a leggyakrabban, legtipikusabban kiválasztott irodalmi olvasmányokat, illetőleg a korabeli olvasmánykínálatot. A könyvtárhasználók

„ízlésalakzatait” vizsgáló országos felmérés szerint (amelyben a könyvtárat nem használó olvasók is szerepelnek) az előbbi csoport és az összlakosság olvasási kultúrája és élményvilága között nincs lényegi eltérés. A *Gondos Ernő* által végzett kutatás újdonságát azok az ízlésalakzatokat alkotó címsorok jelentették, amelyek – egy asszociációs együttható segítségével – megmutatták, hogy bizonyos művek kedvelői egyúttal mely más műveket kedvelnek, melyek iránt közömbösek és melyektől állnak legtávolabb. Mely olvasmányélmények vonzzák és taszítják egymást. Mindezen tapasztalatokat felhasználva Kamarás István *Balogh Zoltánnal* együtt a ’70-es évek elején már a könyvtárhasználók „élményalakzatait” vizsgálta. Annak felismerése mellett, hogy a negatív értékítélet markánsabban jellemezheti az olvasói ízlést, s az olvasók különböző iskolázottságú rétegei nem azonos mércével mérnek, minden vizsgált rétegre relatív (ún. rétegspecifikus) tetszési indexeket számítottak ki.

A 70-es évek elején végzett kutatások alapján megállapítható, hogy a magyarországi könyvtárhasználók élményvilágában leginkább a „nemzeti és az európai romantika” dominálnak. A „klasszikus realizmus” olvasottsága jelentős mértékben nagyobb ugyan, mint a közkeveltebb „háborús és kulturális lektúr”-é, mégis ez utóbbiak erőteljesebben alakítják az irodalmi élményvilágot. A legtöbb élménykörben megfigyelhető magas szórásértékek az egyes társadalmi rétegek egymástól eléggé eltérő élményvilágát tükrözik. A különböző élménykörök súlya nagyon eltérhet a különböző nemű, életkorú, foglalkozású és iskolázottságú rétegekben.

A közelmúltban ugyan nem készültek megfelelő pontosságú és hiteleségű felmérések, azonban a ’80-as évek közepén készült országos vizsgálat alapján megalapozott hipotézisek állíthatók fel. A legemlékezetesebb olvasmányélmények vizsgálatakor egyértelmű tendencia rajzolódott ki: nemcsak a kurrens olvasmányok, hanem

a mércét jelentő művek esetében is egyre emelkedik az alacsonyabb értékűek aránya.

Az ezredfordulón – zömmel tizen- és huszonevesekből álló, egymástól eltérő olvasócsoportokból összeálló – nem reprezentatív és nem országos vizsgálat alapján megállapítható, hogy ezen a korosztályon belül is kitapinthatóak a ’70-es évek elején feltérképezett élménykörök, az irodalmi élményvilág szembetűnő folytonossága.

Gereben Ferenc gondolatait idézve: „... a szépirodalom, amely – a demokrácia profi politizálási színtereinek kiépülésével Közép-Európában jelentős pozíciókat veszített a társadalmi-politikai életben, az olvasmányszerkezetben is további tért veszített. Számolnunk kell azzal is, hogy a szépirodalmon belül tovább nő a felületesebb ... olvasmányok népszerűsége, és csökken a hagyományos érték, a klasszikusok ... szerepe.” A vizuális kultúrában korábban is radikálisabban jelentkező globalizációs jelenségek pedig egyre jobban érvényesülnek az olvasáskultúrában is.

A tényeken alapuló elemzés derülátó reflexióval zárul. A hazai irodalmi élményvilágot illetően a fő tendencián belül ellenkező irányú mellékáramlatok is működnek, s a negatív irányultság – akár a nem túl távoli jövőben – még meg is változhat.

Reméljük a legjobbakat!

M. Mátrai Györgyi

